

СИСТЕМА ТА СИСТЕМНІСТЬ ВИКОРИСТАННЯ ОЗНАК, ЩО КВАЛІФІКУЮТЬ ЗЛОЧИН

УДК 343.21

Постановка проблеми. Аналіз досліджень, де в тій чи іншій мірі розглядаються проблеми, пов'язані із наявністю ознак, що кваліфікують злочин показує що, в основному, сукупність таких ознак розглядається лише як механічна сукупність. Такий підхід видається не зовсім вірним, оскільки не дає можливості вивчати сукупність ознак, що кваліфікують злочин як єдине ціле, зі своєю зумовленістю, правилами функціонування, роллю в правовому регулюванні. Натомість розуміння природи самої сукупності ознак, що кваліфікують злочин, дасть змогу в повній мірі дослідити такі ознаки: виявити особливості існування та функціонування, загальні тенденції у розвитку, розробити пропозиції щодо удосконалення. Окрім цього, це створить можливість встановити основні властивості цієї сукупності, і на основі цього – сформулювати уявлення про найбільш оптимальний вигляд цієї сукупності з погляду достатності та дотримання правил законодавчої техніки.

Стан дослідження. Дослідженню ознак, що кваліфікують злочин як правового феномену присвячені праці О.М. Войтюк, Т.А. Леснієвські-Костаревої, А.П. Козлова, С.Є. Кротова, Л.Л. Круглікова та деяких інших науковців. Дослідження природи власне сукупності цих ознак здійснене в працях Т.А. Леснієвські-Костаревої, яка висловила тезу про існування в кримінальному праві інституту ознак, що кваліфікують злочин.

Метою даної статті є дослідження системного характеру та системності використання як властивостей сукупності ознак, що кваліфікують злочин.

Виклад основних положень. Про ознаки, що кваліфікують злочин як систему. Найперше, з позиції системного бачення світу, сукупність ознак, що кваліфікують злочин слід розглядати як

систему. Як зазначає Ю.П. Сурмін, всі сукупності є системами, питання лише в рівні їх організованості [1, с. 55].

В теорії систем виділяють наступні основні ознаки системи:

1) цілісність — система є об'єднанням частин, яке по відношенню до навколишнього оточення виступає як одне ціле ;

2) якісна визначеність — системою є така сукупність елементів, яка має свої якісні ознаки, характерні тільки для даної системи і відсутні в інших системах; ці ознаки визначають відношення до інших систем;

3) відмежованість відносно середовища — всяка система має свої границі, які відділяють систему від навколишнього середовища, і визначають, що входить в систему і що в неї не входить, є зовнішнім по відношенню до системи;

4) гетерогенність і структурованість — система складається з різних частин, тобто є не простою, а певним чином організованою сукупністю, і має певну структуру;

5) взаємодія частин системи між собою — в системі частини взаємодіють між собою і тільки у даній взаємодії вони утворюють певну систему;

6) взаємодія і зв'язок з навколишнім середовищем — система як ціле взаємодіє з іншими системами; це зумовлене цілісністю системи, її якісною визначеністю; під час взаємодії з навколишнім середовищем виявляються властивості системи;

7) наявність інтегральних характеристик та емерджентність — в системі властивості окремих елементів об'єднуються і проявляється нові якості, не властиві елементам, що складають систему.

8) наявність цілей та їх сукупності, ціленаправленість — кожна система має певну ціль існування або створена для певної цілі; у системи може бути одна ціль або сукупність цілей; у випадку сукупності цілей всі вони утворюють певну ієрархію, в якій є головні, першочергові цілі й другорядні, підпорядковані головним [2, с. 17–20].

Для аналізу ознак системи на прикладі сукупності ознак, що кваліфікують злочин, видається за необхідне встановити сутність

самого поняття ознак, що кваліфікують злочин. На даний час у кримінально-правовій науці існує чимало визначень ознак, що кваліфікують злочин. Так Л.Л. Кругліков вважає, що такими ознаками є ознаки складу злочину, які свідчать про різко підвищену (у порівнянні з вираженою за допомогою ознак основного складу) суспільну небезпеку діяння і особи, яка вчинила це діяння [3, с. 174]. Т.А. Леснієвські-Костарева дані ознаки визначає як вказані в законі і характерні для частини злочинів певного виду суттєві обставини, що відображають типовий значно змінений у порівнянні з основним складом злочину ступінь суспільної небезпеки вчиненого та особи винного, і які впливають на законодавчу оцінку (кваліфікацію) вчиненого і міру відповідальності [4, с. 230]. О.М. Войтюк доходить до висновку, що ознаки, які кваліфікують злочин — це вказані в статтях Особливої частини Кримінального кодексу і характерні для окремих груп (видів) злочинів конкретні обставини, безпосередньо пов'язані з вчиненням злочином, і які істотно підвищують ступінь його суспільної небезпеки, невласти-ві для більшості зафіксованих в основному складі злочину діянь, що безпосередньо впливають на підвищення суворості покарання у порівнянні з типовим покаранням, передбаченим за вчинення злочину без відповідних ознак [5, с. 7]. На думку С.Є. Кротова, такими, що кваліфікують злочин вважаються такі ознаки злочину, які формулюються в статтях Особливої частини Кримінального кодексу, передбачають обставини, що обтяжують вказане в диспозиції статті злочину, і передбачають підвищену відповідальність [6, с. 10].

Узагальнюючи дані визначення можна виділити ряд беззаперечних істотних властивостей (термін властивості ми використали для уникнення формулювання «ознаки ознак») ознак, що кваліфікують злочин:

- такі ознаки є ознаками складу злочину;
- в основі цих ознак лежать конкретні обставини, пов'язані із вчиненням злочину;
- вони позначають значну зміну суспільної небезпеки злочину;

- з ними пов'язане конструювання нової санкції;
- на базі основного складу злочину вони утворюють новий склад - кваліфікований, який окрім них, успадковує всі ознаки основного;

- вони впливають на кваліфікацію, так як регламентовані в окремому структурному елементі закону про кримінальну відповідальність.

На основі виділених істотних властивостей ознак, що кваліфікують злочин, можна констатувати наступне.

1. Сукупність ознак, що кваліфікують злочин характеризується цілісністю, адже виходячи із їхніх істотних властивостей, вона виступає як окремий засіб диференціації кримінальної відповідальності, відмінний від інших таких засобів (ознак основного складу злочину, обставин, що обтяжують чи пом'якшують покарання, стадій злочину тощо) та інших кримінально-правових феноменів.

2. Якісними ознаками сукупності передбачених законодавством про кримінальну відповідальність ознак, що кваліфікують злочин, можна назвати обсяги використання ознак, що кваліфікують злочин для диференціації відповідальності, різноманітність використаних ознак, ступінь їх конкретизації, міру впливу на суворість покарання тощо. За такими якостями, до прикладу, можна порівнювати сукупність ознак, передбачених КК України і законодавством про кримінальну відповідальність інших держав, чинне законодавство і законодавство, яке діяло раніше.

3. Відмежованість сукупності ознак, що кваліфікують злочин від середовища, впливає з їх істотних ознак, що дозволяють доволі чітко відрізнити їх від інших феноменів, насамперед ознак основного складу злочину, обставин, що обтяжують чи пом'якшують покарання, стадій вчинення злочину, сукупності злочинів та сукупності вироків та інших засобів диференціації кримінальної відповідальності.

4. Сукупність ознак, що кваліфікують злочин, є певним чином структурованою та організованою. Зокрема, враховуючи що вони є ознаками складу злочину, зі всієї сукупності можна виді-

лити ознаки, що характеризують об'єкт складу злочину (мається на увазі предмет та потерпілого), об'єктивну сторону складу злочину, суб'єкт складу злочину та суб'єктивну сторону складу злочину. Окрім цього, серед використаних в тексті КК України ознак, чітко проглядаються ознаки, не прив'язані до конкретного складу злочину (повторно, групою осіб, службовою особою з використанням службового становища) і які використані наскрізно, ознаки, характерні для певної сукупності складів злочину (майно у великому розмірі, щодо двох і більше осіб, в бойовій обстановці)), та ознаки, специфічні для конкретного складу злочину і використані в одиничних випадках (спричинення масової загибелі об'єктів тваринного і рослинного світу, спричинення нестачі наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів у великих розмірах, щодо пам'яток національного значення). Різновиди ознак, що кваліфікують злочин, можна виявити і за ступенем визначеності змісту, стабільністю обсягу, мірою зміни санкції тощо.

Сукупність ознак, що кваліфікують злочин, є в певній мірі організованою, що визначається регламентацією ознак в окремих структурних елементах, по відношенню до ознак основного складу злочину, використанням при цьому обмеженої кількості схем (конструкцій), впливом на міру караності лише через конструювання нової санкції, схожими переліками ознак у кваліфікованих складах схожих злочинів, існуванням типових, широковикористовуваних поєднань ознак (наприклад, повторно та за попередньою змовою групою осіб, організованою групою та у великих розмірах), наявністю ознак, які за змістом і обсягом є конкретизацією одна одної (група осіб, за попередньою змовою група осіб та організована група, значна шкода, велика шкода та особливо велика шкода), та їх використанням для ступневості диференціації відповідальності тощо.

5. Взаємодію ознак, що кваліфікують злочин між собою слід розглядати в кількох аспектах. Найперше, лише у всій сукупності, ознаки, що кваліфікують злочин, можуть дати можливість диференціювати відповідальність за всі злочини та зробити це до

певної міри повно. Окрім цього, при виборі ознак для диференціації кримінальної відповідальності за той чи інший злочин, використовуються, як правило, вже передбачені в КК України ознаки; при регламентації, за виключенням окремих випадків, ознаки, що охоплюють дна одну, в одній диспозиції не описуються, натомість якщо такі ознаки передбачаються для диференціації відповідальності за один злочин, то регламентуються вони в різних нормах, і передбачають різний вплив на суворість покарання; при застосуванні кримінально-правової норми, ознаки, наділені більшим впливом на покарання (які утворюють особливо кваліфікований склад злочину) охоплюють ознаки з меншим впливом (які утворюють кваліфікований склад). Наведені приклади далеко не вичерпують взаємодію ознак, що кваліфікують злочин.

6. В процесі функціонування, сукупність ознак, що кваліфікують злочин демонструє широкий спектр як прямих, так і опосередкованих взаємозв'язків із зовнішнім середовищем, насамперед із іншими засобами диференціації кримінальної відповідальності, інститутами призначення покарання, звільнення від кримінальної відповідальності, звільнення від покарання та його відбування тощо. За характером взаємодії із зовнішнім середовищем, сукупність ознак, що кваліфікують злочин слідувало б віднести до відкритих систем, адже вона піддається постійній зміні.

7. Кожна ознака, що кваліфікує злочин, як ми вже зазначали, відображає значну зміну суспільної небезпеки злочину, і слугує підставою для зміни караності цього злочину. Вся ж сукупність таких ознак, в свою чергу, дозволяє більш-менш ефективно диференціювати кримінальну відповідальність в законодавстві про кримінальну відповідальність вцілому (мова тут іде про диференціацію кримінальної відповідальності за допомогою ознак складу злочину, додаткових, стосовно ознак основного складу, через зміну санкції). Ця властивість і є такою «новою» якістю (проявом емерджентності) сукупності ознак, що кваліфікують злочин.

8. Основною ціллю сукупності ознак, що кваліфікують злочин є диференціація кримінальної відповідальності.

Таким чином, сукупність ознак, що кваліфікують злочин, має всі ознаки системи.

Кожну систему характеризує системоутворюючий фактор — той чинник, що зумовлює виникнення самої системи. Система ознак що кваліфікують злочин, створена з метою диференціації кримінальної відповідальності за конкретні злочини через зміну санкції. Відтак така ціль і є системо утворюючим фактором цієї системи.

За видами, систему ознак, що кваліфікують злочин, слід віднести до абстрактних (які є продуктом мислення), штучних за походженням, відкритих за зв'язком з навколишнім середовищем, простих за складністю (оскільки її складають однорідні елементи), та із заданою ціллю, якою є диференціація відповідальності.

Про ознаки, що кваліфікують злочин як інститут кримінального права. Ряд російських дослідників пішли ще далі, надавши ознакам, що кваліфікують злочин статусу інституту. Зокрема формулювання «інститут ознак, що кваліфікують злочин ми виявили в працях Г.К. Буранова [7, с. 9], С.Є. Кротова [6, с. 146], А.І. Трахова [8, с. 33] та інших.

Існування інституту ознак, що кваліфікують злочин обґрунтовано в праці Т.А. Леснієвські-Костаревої. З цього приводу автор зазначає, що інтеграція правової матерії в сфері ознак, що кваліфікують злочин веде до формування інституту ознак, що кваліфікують злочин. Дане твердження автор обґрунтовує тим, що асоціація норм, які містять ознаки що кваліфікують злочин відповідає основним ознакам правового інституту [4, с. 230–237].

Однак в самому ж поясненні автора міститься заперечення, адже правовий інститут — це завжди сукупність норм права. Самі ж ознаки, що кваліфікують злочин, нормами права очевидно не є. Вони є тим, що правовою нормою встановлюється, тобто результатом існування такої норми.

Враховуючи доводи, наведені автором, мову можна вести не про інститут ознак, що кваліфікують злочин, а про інститут диференціації відповідальності з використанням ознак, що кваліфікують злочин як сукупність норм, якими встановлюються ці ознаки,

визначається зміст та співвідношення з іншими засобами диференціації кримінальної відповідальності, встановлюється зміна караності у зв'язку з наявністю зазначених ознак тощо.

Про системність ознак, що кваліфікують злочин та системність їх використання як властивості сукупності ознак, що кваліфікують злочин. Виходячи із трактування сукупності ознак, що кваліфікують злочин як системи, впливає така їх властивість як системність. Близьким до поняття системності ознак, що кваліфікують злочин є поняття системного використання ознак, що кваліфікують злочин. Ототожнювати ці поняття, звичайно не можна, адже друге, свідчить не про наявність системи у сукупності цих ознак, а про наявність системи у використаних способах, прийомах та обсягах їх регламентації у тексті закону. Залежно від рівня організованості цієї системи, можна говорити про рівень системності використання ознак, що кваліфікують злочин. До речі, від рівня системності у використанні ознак, що кваліфікують злочин, в подальшому залежатиме і рівень організованості самої системи ознак, що кваліфікують злочин

Забезпечення високого рівня системності використання ознак, що кваліфікують злочин видається можливим лише за дотримання принаймні ряду умов.

1. Побудови диспозиції, в якій регламентуються ознаки, що кваліфікують злочин за єдиною схемою, та використання при цьому єдиних граматичних конструкцій опису ознак. Зокрема такою схемою може бути «злочин, передбачений частиною першою цієї статті, вчинений (що спричинив, поєднаний)...».

2. Застосування єдиного порядку викладу ознак, що кваліфікують злочин в диспозиції. Для цього можна обрати різні критерії. Найбільш оптимальним видається викладення ознак в порядку, якому традиційно розглядаються ознаки складу злочину — від ознак, що характеризують потерпілого до ознак, що характеризують емоційний стан.

3. Використання ознак загального характеру (не прив'язаних до конкретного складу злочину чи їх групи) для диференціації кримінальної відповідальності за всі злочини, суспільну небез-

пеку яких вони реально істотно змінюють, а ознак, пов'язаних із конкретною групою складів злочинів, за умов реальної істотної зміни суспільної небезпеки, для диференціації відповідальності за всі злочини для яких вони характерні. Таким чином ознаки, які характеризують співучасть, вчинення злочину повторно, службовою особою шляхом зловживання службовим становищем слід використовувати для диференціації кримінальної відповідальності за всі умисні злочини, принаймні якщо можливість їх використання не виключається виходячи із ознак основного складу злочину. В свою чергу такі ознаки як вчинення злочину щодо двох або більше осіб, щодо малолітнього чи неповнолітнього мали б використовуватися для диференціації кримінальної відповідальності за всі злочини насильницького характеру; загальнонебезпечний спосіб вчинення злочину мав би утворювати кваліфікований вид всіх складів умисних злочинів, об'єктивна сторона яких полягає в знищенні чи пошкодженні чужого майна тощо.

4. Максимальне використання однакових ознак, для диференціації відповідальності за схожі злочини. При цьому, наявність відмінних ознак повинна бути обумовлена лише відмінністю між складами злочину. КК України містить чимало так званих спеціальних складів злочину, то ж кваліфіковані види таких складів повинні містити всі ознаки, що кваліфікують злочин, які є у кваліфікованих видах складу злочину, що в цьому випадку виступає загальною нормою (наприклад, у статті 178 КК України «пошкодження релігійних споруд чи культових будинків», мав би бути такий самий набір ознак, що кваліфікують злочин, як і у ст. 194 «Умисне знищення або пошкодження майна», а його відсутність, створює ряд невирішених питань в плані кваліфікації).

5. Недопущення текстуальної різноманітності викладу одних і тих же ознак (синонімії, різних граматичних форм одного і того ж поняття).

6. Взаємоузгоджений вплив ознак, що кваліфікують злочин на санкцію. Ми не підтримуємо тієї думки, що та чи інша ознака повинна однаково впливати на зміну санкції, кожен злочин є своєрідним за характером та ступенем суспільної небезпеки, а тому

в різних випадках та чи інша обставина не може однаково змінювати суспільну небезпеку. Однак вплив конкретної ознаки на суспільну небезпеку схожих за характером та ступенем суспільної небезпеки складів злочинів, все ж суттєво не відрізняється, а тому в таких випадках відносно однаково повинен відбуватися і вплив на покарання.

Висновки. За результатами проведеного дослідження ми прийшли до висновку про наявність у сукупності ознак, що кваліфікують злочин всіх ознак системи: цілісності, якісної визначеності, відмежованості від зовнішнього середовища, гетерогенності та структурованості, взаємодії елементів системи між собою, взаємодії і зв'язку з зовнішнім середовищем, наявності інтегральних характеристик та емерджентності, наявності цілей. Виходячи з теорії систем, дану систему можна охарактеризувати як абстрактну, так як утворена в процесі мислення, штучною, оскільки створена людиною та відкритою, яка постійно зазнає змін. Розглядати систему ознак, що кваліфікують злочин як правовий інститут не можна, оскільки така не є сукупністю норм права, а лише результатом закріплення цих норм.

Системність ознак та системність використання ознак, як характеристики ознак, що кваліфікують злочин, не слід ототожнювати. Перша говорить про наявність системи самих ознак, а друга — про наявність системи у використаних способах, прийомах та обсягах їх регламентації у тексті закону.

1. Ю.П. Сурмин *Теория систем и системный анализ : учеб. Пособие / Сурмин Ю.П. — К. : МАУП, 2003. — 368 с.*
2. Сорока К.О. *Основи теорії систем та системного аналізу: навч. посібник / К.О. Сорока. — Х. : ХНАМГ, 2004. — 291 с.*
3. Кругликов Л.Л. *Дифференциация ответственности в уголовном праве / Л.Л. Кругликов, А.В. Васильевский. — СПб. : Издательство «Юридический центр Пресс, 2002. — 300 с.*
4. Лесниевски-Костарева Т. А. *Дифференциация ответственности : теория и законодательная практика. / Т. А. Лесниевски-Костарева. — 2-ге изд., перераб. и доп. — М. : Издательство НОРМА, 2000. — 400 с.*
5. Войтюк О.М. *Уголовно правовые способы ужесточения наказания: автореф. дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук : спец.*

12.00.08 — «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / О.М. Войтюк. — Тюмень, 2009. — 26 с.

6. Кротов С.Е. Дифференциация уголовной ответственности в зависимости от категоризации преступлений, квалифицирующих признаков и обстоятельств, отягчающих наказание : дис. ... кандидата юрид. наук / Кротов Сергей Евгеньевич. — М., 2005. — 176 с.
7. Буранов Г.К. Отягчающие наказание обстоятельства в уголовном праве : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 — «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / Г.К. Буранов. — Ульяновск, 2002. — 27 с.
8. Трахов, А. И. Уголовный закон в теории и судебной практике : автореф. дис. на соискание уч. степени доктора юрид. наук : спец. 12.00.08 — «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / А.И. Трахов. — Саратов, 2002. — 48 с.

Мармура О.З. Система та системність ознак, що кваліфікують злочин

Обґрунтовується системний характер ознак, що кваліфікують злочин, проводиться розмежування системності ознак, що кваліфікують злочин та системності їх використання в законодавстві, розглядається можливість визначення сукупності ознак, що кваліфікують злочин, як окремого інституту кримінального права.

Ключові слова: система, системність, ознаки що кваліфікують злочин, диференціація кримінальної відповідальності.

Мармура О.З. Система и системность употребления квалифицирующих признаков.

Обосновывается системный характер квалифицирующих признаков, проводится разграничение системности квалифицирующих признаков и системности их использования в законодательстве, рассматривается возможность определения совокупности квалифицирующих признаков как отдельного института уголовного права.

Ключевые слова: система, системность, квалифицирующие признаки, дифференциация уголовной ответственности.

Marmura O.Z. System and systemic of using of the qualifying features.

The systemic character of the qualifying features is founded, the differentiation of systemic of the qualifying features and systemic of theirs using in legislation are done, possibility of the definition of complex of the qualifying features as an isolated criminal law institute is learned.

Key words: system, systemic, qualifying features, differentiation of criminal responsibility.

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОТУРАННЯ ЗЛОЧИНУ, ТА ЙОГО ПОПЕРЕДЖУВАЛЬНИЙ ВПЛИВ НА ЗЛОЧИННІСТЬ

УДК 343.2/7

Актуальність теми дослідження. Запобігання та припинення злочинів в сучасних умовах виступає однією з актуальних соціально-правових проблем. Особливо недопустимі факти злочинної бездіяльності з боку службових осіб у сфері боротьби зі злочинністю. Службові злочини, які вчиняються в цій сфері, негативно впливають на становлення демократичних інститутів суспільства, укріплення державності в Україні, підривають авторитет державної влади в цілому та правоохоронних органів зокрема. Злочинна бездіяльність осіб, покликаних захищати інтереси суспільства та держави, нівелює потенційну ефективність урядових програм, спрямованих на здійснення контролю за злочинністю та протидію їй.

Аналіз основних досліджень і публікацій. У кримінальному праві вивченню цієї проблеми відображені в працях таких вчених як М.І.Бажанова, Г.І.Баймурзіна, Ф.Г.Бурчака, І.О.Бушуєва, Г.Б.Віттенберга, Б.Волженкіна, Г.С.Гелашвілі, І.А.Гельфанда, П.І.Гришаєва, П.К.Євдокімова, О.О.Жижиленка, О.Жиряєва, Б.В.Здравомислова, В.Н.Зирянова, В.Ф.Кириченко, В.О.Клименка, М.Й.Коржанського, Г.О.Кригера, М.Д.Лисова, Ю.І.Ляпунова, П.С.Матишевського, М.І.Мельника, Н.О.Носкову, О.Я.Светлова, В.Г.Смирнова, В.І.Соловйова, М.Полетаєва, М.С.Таганцева, П.Ф.Тельнова, О.М.Трайніна, М.І.Хавронюка, М.Д.Шаргородського, М.О.Шнейдера та ін.

Одним із видів причетності до злочину, який має загальнопопереджувальний вплив на злочинність є потурання злочинів. Потурання злочину визнається самостійним видом причетності до злочину, з яким на жаль досить часто на сьогоднішній день доводиться зустрічатись.